УДК: 343.135 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-75-2-114-123>

Тіточка Тетяна Ігорівна,
кандидатка юридичних наук
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5924-614X>

РОЛЬ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ЖЕРТВИ В МЕХАНІЗМІ ПЕРВЕРСИВНОЇ КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті автор розглядає роль неповнолітньої жертви в механізмі перверсивної кримінально протиправної поведінки. Указується, що перверсивна поведінка апріорі свідчить насамперед про втрату особою моральних цінностей та викривлення адекватного світосприйняття, що відбувається внаслідок певних психічних / психологічних відхилень. Перверсія не завжди стає першопричиною кримінально протиправної поведінки та за своєю сутністю є лише збоченим уявленням про статеві взаємовідносини. Однак окремі види сексуальних відхилень вимагають від особи вчинення протиправних дій, які дозволять йому отримати статеве збудження та його логічний фінал. У цьому контексті мова йде про педофілію (у т. ч. інцестного типу), некрофілію, примушування до вступу у статеві відносини (зґвалтування, сексуальне насильство тощо). Автор доводить, що кримінально протиправна поведінка особи, яка вчиняє щодо неповнолітнього сексуальне кримінальне правопорушення, здебільшого мотивована фізіологічною та психічною потребою задовольнити статевий потяг. Більшість таких протиправних діянь вчиняються у стані алкогольного сп'яніння, котре полегшує насильнику процес усвідомлення свого протиприродного бажання, остаточно формуючи виникнення прямого умислу. Якщо мова йде про психічнохвору людину, то в неї цей умисел сформований та повторюваний (багатоактний). Жертва є центром мотивації, формуючи та обумовлюючи її реалізацію. Тому неповнолітній віктим інтегрований у суб'єктивний компонент поведінки насильника.

Ключові слова: *інцест; жертва; неповнолітній; перверсії; кримінальне правопорушення; механізм кримінально протиправної поведінки; сексуальне насильство.*

Постановка проблеми. У сучасній Україні інцест – достатньо розповсюджене, хоч і латентне явище, оскільки більшість його «прибічників» (якщо мова йде про добровільну форму) або жертв (у разі сексуального насильства) не бажають розголошувати свою проблему на широкий загал. Звичайно, коли йдеться про інцестуальні стосунки, то охоплюється значна кількість родичів, які вступають у нездоровий статевий контакт. При цьому найнебезпечніша, найбільш кримінальна його форма – насильницькі сексуальні стосунки з неповнолітніми – залишається поза увагою, що призводить до зростання

чисельності подібних випадків та створення у правопорушників хибного уявлення про безкарність та вседозволеність. На нашу думку, першопричиною будь-якого кримінального правопорушення, у тому числі й проти статевої свободи та статевої недоторканності, є апріорі його суб'єкт. Однак неправильним буде не визнати, що основним детермінантом суспільно небезпечної поведінки часто стає її жертва. Особливої актуальності ця теза набуває в контексті насильницького інцесту щодо підлітків. Отже, ураховуючи викладене вище, вважаємо за доцільне більш детально розглянути роль неповнолітньої жертви в механізмі перверсивної кримінально протиправної поведінки правопорушника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей сексуального насильства приділяли увагу такі вчені, як І. О. Бандурка, І. Бретертон, О. І. Бугера, Д. О. Гнилицька, А. О. Джу́жа, М. О. Ковальова, С. С. Косенко, Л. Г. Козлюк, Л. В. Левицька, Т. Д. Лисько, А. С. Лукаш, Л. М. Ларченко, І. МакКрорі, О. Ю. Мошицька, С. П. Репецький, О. В. Синєокий, М. О. Семикіна, О. С. Рябчук, Е. Уотерс, С. В. Чмут, О. Б. Шигоніна, Т. Г. Шувалова та інші.

Метою цієї статті є визначення ролі неповнолітньої жертви в механізмі перверсивної кримінально протиправної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Механізм дії факторів, що впливають на механізм злочинної поведінки особи, вітчизняні автори (О. М. Джу́жа, В. В. Василевич, А. М. Кирилук) визначають умовно за такою схемою: а) спотворена система цінностей, гіпертрофовані потреби та викривлені ціннісні орієнтації окремих категорій громадян (або вакуум у системі цінностей) приводять у дію механізми, що руйнують систему соціальних інститутів, призводять до заміни соціальних норм «псевдонормами», порушують соціальні відносини у сфері правопорядку; б) у свою чергу, завдяки неефективності, деформації соціальних норм, які повинні регулювати процеси боротьби зі злочинністю, відокремленості останніх від конкретних кримінальних реалій, нестабільності, невизначеності, послабленості їх фактичного застосування (що спричинює безкарність, безвідповідальність правопорушників), порушенні зв'язку між елементами системи правового регулювання, спрацьовує механізм деформації та викривлення системи соціальних цінностей у свідомості певної частини громадян, а також у системі функціонування державних і громадських інститутів, призначених протидіяти злочинності [1, с. 66–67]. Перверсивна поведінка свідчить насамперед про втрату особою моральних цінностей та викривлення адекватного світосприйняття, що відбувається внаслідок певних психічних / психологічних відхилень. Перверсія не завжди стає першопричиною кримінально протиправної поведінки та за своєю сутністю є лише неадекватним, збоченим уявленням про статеві взаємовідносини. Однак окремі види сексуальних відхилень вимагають від особи вчинення протиправних дій, які дозволять їй отримати статеве збудження та його логічний фінал. У цьому контексті мова йде про педофілію (у т. ч. інцестного типу), некрофілію, примушування до вступу у статеві відносини (зґвалтування, сексуальне насильство тощо). Саме тому першочергова роль жертви в механізмі перверсивної протиправної поведінки достатньо банальна – формальна відповідність потребам правопорушника за фізіологічними ознаками (стать, вік, зовнішність тощо).

Механізм дії факторів, що впливають і на механізм злочинної поведінки особи, згадані вище вітчизняні автори також визначають як: ...в) аналогічно деформації та дисфункції соціальних інститутів щодо забезпечення безпеки та організації законослухняної поведінки громадян і підтримання громадського порядку, здійснення соціального контролю спотворюють механізми соціальної напруженості та конфліктних ситуацій, спричиняють заміну державних інституцій неформальними, у т. ч. злочинними, засобами, негативно впливають на свідомість, нормативно-правову систему та деформують суспільні відносини у вигляді кримінальних явищ та процесів; г) деформовані соціальні відносини можуть, у свою чергу, бути дієвими механізмами як у вигляді початкових етапів, так і кінцевої ланки викривлення системи ціннісних орієнтацій громадян, порушень системи функціонування соціальних інститутів, дефектів та дисфункцій у правозастосовній діяльності судових та

правоохоронних органів, що призводять до заміни орієнтацій, збільшення кількості конфліктів (у т. ч. пов'язаних із злочинами), підміни норм «тіньовою нормотворчістю» та неформальними зв'язками (корупцією) і втрати соціального контролю за злочинністю [1, с. 66–67]. Механізм учинення злочину є сукупністю фактів та елементів, що відбуваються послідовно. За таких умов розвиток причинних зв'язків взаємодіє з двома іншими компонентами будь-якої форми поведінки: а) особою злочинця; б) зовнішнім соціальним середовищем, у якому перебуває суб'єкт. У сукупності ці зв'язки та компоненти й утворюють генезис злочину [1, с. 66–67]. Тому можна стверджувати, що для реалізації протиправного умислу на вчинення насильницького інцесту щодо неповнолітнього необхідно: 1) особа, яка страждає на певні сексуальні відхилення (перверсії), а також не має остаточно сформованої системи цінностей та не наділена моральними якостями, здатними попередити девіантну поведінку; 2) неповнолітній, котрий через свої фізіологічні, психологічні або поведінкові особливості відповідає потребам правопорушника; 3) обстановка, яка сприяє та спрощує вчинення сексуального насильства.

Учені слушно зауважують, що саме діти володіють підвищеною віктимною схильністю до вчинення щодо них сексуального насильства, яка обумовлюється комплексом особистісних якостей. На думку О. М. Гуміна, ці якості умовно можна поділити на три групи: психологічні – особистісна незрілість, підпорядкованість авторитету дорослого, довірливість, нездатність повно, всебічно оцінити характер передкримінальної ситуації, неспроможність прогнозувати наслідки своїх дій, а також дій інших осіб, що поєднується з цікавістю та жагою до пригод, невмінням підлаштовуватися до нових умов, безпорадністю у складних ситуаціях, необізнаністю у сфері статевих стосунків; соціальні – соціально-педагогічна занедбаність, відсутність належного контролю з боку батьків та оточення дитини; біофізичні – рання або занадто рання сексуальність, фізична слабкість дітей, пов'язана з неможливістю фізичного опору сексуальному злочинцю [2, с. 132]. Г. Б. Дерягін виокремлює особливий вид віктимності – сексуальну віктимність, а жертв сексуального насильства поділяє на такі групи: 1) особи, яким притаманна особистісна сексуальна віктимність, – сексуальні девіанти з наявністю або відсутністю відхиленої соціальної поведінки; 2) особи, яким притаманна рольова сексуальна віктимність, – особи без вираженої сексуальної девіантності з високим соціоекономічним статусом, мешканці соціального «дна», діти, безпорадні особи, випадкові жертви-фетиші; 3) особи, яким притаманна ситуативна сексуальна віктимність, – ті, хто випадково опинився у раптовій віктимно несприятливій (криміногенній) ситуації [3, с. 237]. Убачаємо доцільним погодитися з позицією вченого. Про місце неповнолітньої жертви в механізмі протиправної поведінки йдеться лише тоді, коли дитина знаходиться у віці, що дозволяє їй хоча б частково оцінювати ситуацію. Тільки в такому разі можна визначити, що саме спровокувало суб'єкта: активна, агресивна / провокуюча чи зваблююча поведінка жертви; її беззахисність та пасивність, нездатність чинити опір або, навпаки, повне розуміння протиправності діяння та бажання припинити його. Коли жертвою є маленька дитина (що, на жаль, не є на сьогодні рідкісним явищем) або підліток, який через свої інтелектуальні відхилення не здатний оцінити ситуацію, на нашу думку, недоцільно говорити про її фактичну роль у механізмі протиправної поведінки.

Ю. В. Антонян також здійснює типологію жертв сексуальних злочинів за характером їхньої поведінки, а саме: 1) поведінка яких має провокуючий характер, що переважно має вияв у встановленні контакту із зовсім незнайомими або малознайомими людьми, у відвідуванні їхнього житла або усамітнення з ними в інших затишних місцях, у спільному вживанні спиртних напоїв, некритичному сприйманні відкритих бажань майбутніх гвалтівників, у демонстрації некритичного ставлення до ймовірного сексуального зближення. Показник потерпілих з такою поведінкою сягає 10–15 % від загальної кількості жертв сексуального насильства; 2) поведінка яких не є провокуючою, однак об'єктивно обумовлює вчинення злочину. Це найчастіше необережні вчинки, наприклад поява жертви в темному місці, де існує велика вірогідність нападу на неї. Потерпілі з такою поведінкою становлять 35–40 %; 3) поведінка яких може бути розцінена як позитивна або нейтральна. У таких випадках майбутні

потерпілі не могли передбачити те, що вони можуть стати жертвою насильства. До них передусім належать діти та люди літнього віку. Ця категорія жертв становить 45–60 % серед усіх потерпілих від насильників [4, с. 167]. Що ж стосується інцесту, то необхідно звернути увагу на те, що роль неповнолітньої жертви часто провокуюча, особливо, коли мова йде про стосунки між батьком та донькою. Дитина не завжди допускає думку про те, що надмірна сексуально-агресивна поведінка, яка виражається в демонструванні оголених частин тіла, жестикуляції тощо може викликати в рідного батька прагнення вчинити щодо неї протиправний насильницький акт. Саме в цьому контексті можна говорити про перверсивну поведінку суб'єкта кримінального правопорушення, котра обумовлена тим, що особа відчуває сексуальний потяг до власної дитини. Цікавим також є і випадок, коли такі взаємовідносини є добровільними та підліток сам прагне вступити у статевий контакт з одним зі своїх батьків. Для останнього така поведінка є і де-факто, і де-юре кримінально караною, оскільки чинне кримінальне законодавство передбачає відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, незважаючи на взаємну згоду партнерів. До того ж ч. 2 ст. 155 Кримінального кодексу України (протиправні дії, вчинені близькими родичами або членами сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки) встановлює кваліфіковані межі покарання суб'єкта. Однак питання полягає в тому, яка роль у цій ситуації підлітка та чи можна його вважати жертвою. У загальному розумінні жертва – це особа, якій кримінальним правопорушенням завдано певну шкоду (фізичну, психологічну тощо). З погляду медицини статевий акт до настання статевої зрілості має серйозні загрози як фізичному (захворювання, що передаються статевим шляхом, небажані вагітності тощо), так і психічному (перверсії, депресії тощо) здоров'ю, у зв'язку з чим таке діяння було криміналізовано. Проте все це – лише умовні, імовірні негативні наслідки. Основною вимогою для підтвердження факту віктимної поведінки є усвідомлення особою завданої шкоди, її дійсне страждання від отриманих збитків. Коли підліток свідомо вступає у статевий контакт з повнолітньою особою, особливо близьким родичем, він фактично не є жертвою (навіть добровільною). Тому в такому разі стверджувати про роль у механізмі протиправної поведінки суб'єкта недоцільно, оскільки, якщо відійти від норм кримінального права та проаналізувати проблему з психологічної точки зору, у цій ситуації є дві особи з відхиленнями в сексуальній сфері, котрі на добровільній основі вирішили вступити у статевий контакт. Кримінальним законодавством це заборонено лише з огляду на можливі негативні наслідки для здоров'я особи, яка не досягла 16 років (16 років – вік статевої зрілості. Ураховуючи те, що після закінчення періоду статевого дозрівання особі фактично не може бути завдано шкоди (у разі добровільного акту), законодавець передбачив у нормі не вік повноліття, а вік статевої зрілості).

Ю. В. Александров неповнолітніх жертв статевих злочинів поділяє на такі види: 1) потерпілі, які своєю поведінкою ані до початку вчинення злочинних дій, ані під час їх здійснення жодною мірою не давали злочинцю підстави для виникнення в нього рішучості на вчинення злочину або його продовження; 2) потерпілі, які своєю поведінкою до початку вчинення злочинних діянь або під час їх здійснення дали злочинцю підстави для виникнення в нього рішучості на вчинення злочину або його продовження (так звана криміногенна поведінка потерпілих) [5, с. 61]. Беручи за основу цей розподіл, С. С. Косенко уточнила, що до першої групи належать неповнолітні жертви, які своєю поведінкою ні до початку, ні під час здійснення статевого насильства не давали злочинцю підстав для вчинення щодо них статевого злочину, їхня поведінка відповідає нормам моралі (це нейтральні потерпілі); а до другої групи – неповнолітні жертви, які своєю поведінкою до початку або під час здійснення статевого насильства давали злочинцю підстави для вчинення щодо них статевого злочину. Такі жертви можуть бути: активними та своїми діями сприяти вчиненню щодо них злочину (встановлення контакту з незнайомими людьми, відвідування їхнього житла тощо); некритичними, які вчасно не оцінюють життєву ситуацію, некритично сприймають бажання майбутніх гвалтівників та демонструють некритичне ставлення до ймовірного статевого

зближення; провокуючими, які своєю поведінкою створюють об'єктивні підстави чи сприятливі умови для вчинення щодо них статевих злочинів. Також автор зауважує, що інколи наявна так звана змішана поведінка дітей-жертв статевих злочинців. Вони не бажали вступати у статеві відносини зі злочинцем, але не чинили належного опору й не виявляли відмови на пропозиції злочинця. Таких жертв можна назвати пасивними [6, с. 18]. У цьому контексті цікавим є механізм взаємодії між особою, яка має перверсивну поведінку, та підлітком, стосовно якого вчиняється насильство. Зазначені вище вчені розглядали стандартні ситуації протиправних дій сексуального характеру щодо неповнолітніх. При цьому такі дії з боку кримінального правопорушника здебільшого обумовлені відсутністю іншої людини, здатної задовольнити його сексуальні потреби.

Сексуальні девіації не є хворобами, тому допомога лікаря таким людям потрібна тільки в тому разі, коли усвідомлення власних особливостей викликає в них психологічний дискомфорт. Проте межі й характеристики нормальних сексуальних проявів і поведінки точно не встановлено. У ситуаціях, що вимагають медичного втручання, людина втрачає контроль над своїми діями. Сексуальні переживання набувають характеру нездоланної болісної звички, нав'язливості, подібної до таких нездорових захоплень, як потяг до алкоголю чи наркотиків. У людей із сексуальними відхиленнями поступово зростає соціальна непристосованість, ізоляція від навколишнього світу. Вони можуть відчувати свою неповноцінність, неспроможність, внутрішнє роздвоєння переживань. Наростаючий і нерозв'язний конфлікт між способами статевого задоволення і загальноприйнятими сексуальними нормами в таких людей часто призводить до важких невротичних розладів, спроб самогубства. Однак у багатьох людей із різними варіантами психосексуального розвитку не виникає почуття провини і серйозних душевних переживань. У такому разі вони не потребують медичної допомоги. Але слід додати: окремим випадком є сексуальні відхилення, пов'язані із заподіянням фізичних чи моральних незручностей іншим людям без їхньої згоди. Подібна поведінка регулюється правовими нормами. У широкому сенсі сексуальним відхиленням вважають сексуальну поведінку, що відрізняється від прийнятих у певному суспільстві норм. За конкретним сексуальним злочином на психологічному рівні приховується неусвідомлене прагнення суб'єкта стати таким, яким йому хотілося б себе бачити, але яким він не є. В іншому випадку, коли злочин має захисно-компенсаторний характер, суб'єкт нібито захищає таким своєрідним способом наявні уявлення про себе з метою недопущення заниження самосприйняття [7, с. 130]. Варто звернути увагу, що в сучасних умовах погляди на нормальну та здорову статеву поведінку значно змінилися, як і реакція держави. Це досить яскраво ілюструє історичний процес еволюції кримінально-правової заборони. Так, наприклад, ще в минулих століттях одностатеві контакти каралися відповідно до норм кримінального законодавства незалежно від волевиявлення особи. Уже сьогодні вони повністю дозволені та визнані Всесвітньою організацією охорони здоров'я такими, що не пов'язані з психічними відхиленнями (що підтверджується виключенням гомосексуалізму з Міжнародної статистичної класифікації хвороб та проблем, пов'язаних зі здоров'ям). Проте більшість психіатрів продовжує співвідносити гомосексуалізм із девіантною поведінкою. Слушно зауважити, що аналогічний зв'язок простежується і між ювенальною гомосексуальністю та віктимністю.

До того ж необхідно зазначити й про інші важливі аспекти внутрішньої детермінації насильницької сексуальної поведінки. Їй часто сприяє сформоване нерідко цинічне уявлення про жінок, негативне та презирливе ставлення до їхньої особистої волі, гідності, статевої недоторканності. Для сексуального злочинця цінність жінки досить велика, але водночас надзвичайно низька її статева недоторканність. Чим глибші та більш травматичні переживання в сексуальній сфері й міжстатевих відносинах, чим менше вони усвідомлюються, тим стабільніші установки на заперечення статевої недоторканності жінки, тим вища ймовірність учинення сексуальних злочинів, у тому числі повторних. Усі ці риси морально-психологічної характеристики особи сексуального злочинця виникають не відразу. Навпаки, вони формуються, розвиваються і закріплюються з перших років життя індивіда. Тому

згвалтування, як і всі інші навмисні злочини, не можуть бути випадковими. Насильницька сексуальна поведінка внутрішньо закономірна, підтверджена всім ходом життя, є ніби його підсумком. Зовнішні обставини, зокрема неналежна поведінка жертви, сп'яніння злочинця, виконують лише роль умов. Це стосується і тих випадків групових злочинів, коли сексуальний злочинець діє під впливом співучасників: він потрапляє у психологічну залежність від них, від сформованої ситуації. І якщо він учинив такі дії, це для нього закономірно [7, с. 131]. Взаємозв'язок правопорушника з неповнолітньою жертвою прямо пропорційно залежить від двох чинників: попередній досвід сексуальних взаємовідносин (часто – травматичний) та поведінкова реакція дитини. Крім того, очевидним є й обрання статі та віку жертви, що обумовлюється потребами (хворобливим станом тощо) дев'янта.

Діти здебільшого стають жертвами насильства в батьківській родині, процес їх гендерної соціалізації відбувається в несприятливих, а іноді навіть у небезпечних умовах. За результатами психологічних досліджень встановлено, що діти – жертви жорстокого поводження і зневаги – мають цілий набір специфічних психологічних рис, головною особливістю яких є їхня амбівалентність (наявність та взаємодія одночасно двох антагоністичних, протилежних почуттів, думок або бажань, наприклад любов та ненависть) [8] як реакція на суперечливі вимоги батьків. Підлітки, які зазнали зловживання, не сприймають батьків як референтну групу, характеризуються поєднанням імпульсивності та довготерпіння; підозрілістю і недовірливістю з одночасною ірраціональною вірою в можливість поліпшення внутрішньої родинної ситуації. Вони емоційно залежні і почуваються винними за інциденти насильства, самотність, ізоляваність, страх перед майбутнім і впевненість у відсутності перспектив, мають занижену самооцінку. У них спостерігається сплутаність ідентичності, розмитість, нечіткість Я-концепції, конформність, схильність до прийняття ролей, які нав'язуються оточенням, нерозвинене уявлення про потреби власного «Я». Підлітки, які живуть в умовах сімейного насильства, демонструють схильність до депресій, високий рівень схильності до стресу; явні депресивні та/або істеричні симптоми, симптоми деперсоналізації і реактивних розладів; вони часто пропускають шкільні заняття через нездужання психосоматичного характеру. Такі підлітки характеризуються високим ступенем ризику алкоголізації і наркотизації, передделінквентною і делінквентною поведінкою, зухвалою сексуальною поведінкою, дромоманією (потягом до втеч з дому, поневірянь і зміни місць) [9, с. 57]. За даними цього дослідження, у багатьох дітей – жертв насильства в сім'ї – були зафіксовані ознаки різного рівня відставання в інтелектуальному (16,4 %), фізичному (11,5 %), психічному розвитку (6 %), зміни особистості дитини за кримінальним типом з бродяжництвом і крадіжками (3 %) та за примітивним типом з бродяжництвом і жебрацтвом (6 %). Навіть у проаналізованих цивільних справах (про розірвання шлюбу, про позбавлення батьківських прав) указувалося на такі характеристики дітей-жертв сімейного насильства: «дитина вкрай налякана та не дозволяє до себе підходити, лякається всіх, часто плаче» [10]; «у хлопчика низький рівень розвитку, на заняттях неуважний, слабо розвинуто логічне мислення» [11]; «у дітей було виявлено обмороження кінцівок, вони виснажені, потребують лікування» [12]. Ще однією формою деструктивного впливу сімейного насильства на формування особистості дитини є споглядання за його постійними проявами, яке дослідники вважають настільки ж травматичним, як і безпосереднє переживання насильства [13, с. 114]. Перебування дитини в несприятливій обстановці формує з неї не тільки жертву, а й часто кримінального правопорушника. Споглядання насильства має лише два наслідки: дитина стає або емоційно лабільною, або агресивною.

Група британських учених із Лондонського університетського коледжу та Центру Анни Фрейд провела дослідження 20 мешканців Лондона у віці близько 12 років, які стали об'єктами або свідками домашнього насильства. Активність різних ділянок мозку дітей вивчалася за допомогою функціональної магнітно-резонансної томографії під час показу чоловічих та жіночих облич з різними виразами – сумними, задуманими й агресивними. Показники мозкової активності порівнювалися з контрольною групою з 23 дітей, що живуть у спокійній домашній обстановці. Мозок дітей з неблагополучних сімей реагував на зображення облич,

що виражають агресію, інакше, ніж мозок дітей, яких не торкнулося домашнє насильство. Томограф зафіксував у таких дітей підвищену активність у передній частині острівної частини й мигдалині – двох ділянках головного мозку, пов'язаних із виявленням зовнішньої загрози і реакцією на неї. Попередні дослідження засвідчили аналогічну аномальну активність у головному мозку солдатів, які брали участь у бойових діях. Як припустили автори дослідження, побачені сцени жорстокості й насильства налаштовують мозок на надмірну реакцію на потенційну загрозу. За твердженням лікаря Імони МакКрорі, керівника цієї групи вчених, подібна реакція дитячого мозку є природною адаптивною відповіддю на небезпечну ситуацію. Однак у більш дорослому віці в таких дітей підвищується ризик різних психічних захворювань, зокрема тривожних станів, неврозів, депресії [14]. Якщо мова йде про домашнє насильство, особливо сексуальне, необхідно звернути увагу на те, що в цьому контексті роль неповнолітньої жертви в механізмі перверсивної поведінки дуже часто обумовлюється притаманними для цієї вікової категорії протестними вчинками, які викликають агресію в насильника.

У віктимологічному розумінні до основних елементів механізму злочинної поведінки належать: особистісні властивості, мотивація, конкретна обстановка, прийняття рішення про вчинення злочину і сам процес його вчинення (акт поведінки). Перераховані елементи можна поділити на дві групи: складові психологічної структури поведінки (мотивація і прийняття рішення про вчинення акту поведінки) та продукти взаємодії об'єктивного й суб'єктивного в поведінці (особистісні властивості, конкретна обстановка й акт поведінки). Що стосується взаємодії згаданих елементів механізму злочинної поведінки, то в більшості кримінологічних досліджень головна роль у структурі системи, що вивчається, відведена мотивації, яка вважається внутрішнім стрижнем генезису цього механізму. Водночас мотивація розглядається як процес і як сукупність мотивуючих факторів. Як процес вона є спонуканням до конкретної поведінки, у якій беруть участь такі утворення, як потреби, ціннісні орієнтації, особисті властивості індивіда, емоційні переживання та ін., що формують у динаміці і взаємозв'язку певні стадії процесу мотивації. Якщо з певних причин усвідомлення потреб, цілеутворення, вибір конкретного способу здійснення запланованого тощо стають неможливими, то діяльність не починається, а отже й мотив залишається в потенційному стані. Інакше кажучи, якщо не буде завершений процес мотивації і сформоване спонукання до конкретної поведінки, то оперативні мотиваційні настанови, наявні в особи, так і не будуть реалізовані [15, с. 111]. Кримінально протиправна поведінка особи, яка вчиняє щодо неповнолітнього сексуальне кримінальне правопорушення, переважно мотивована фізіологічною та психічною потребою задовольнити статевий потяг. Більшість таких протиправних діянь здійснюються у стані алкогольного сп'яніння, котре полегшує насильнику процес усвідомлення свого протиприродного бажання, остаточно формуючи виникнення прямого умислу. Якщо мова йде про психічнохвору людину, то в неї цей умисел сформований та повторюваний (багатоактний). Жертва є центром мотивації, формуючи та обумовлюючи її реалізацію. Отже, неповнолітній віктим інтегрований у суб'єктивний компонент поведінки насильника.

До того ж необхідно пам'ятати, що результатом процесу мотивації є не сама діяльність, а деяке психічне утворення, що відображає і потреби, і мотиви, і цілі, і способи їх досягнення, тобто всі основні елементи, що безпосередньо ініціюють діяльність і входять до структури процесу мотивації. Отже, найбільш вдалим терміном для позначення результату процесу мотивації є «спонукання», що розуміють як психічне утворення, сформоване в процесі мотивації, яке відображає його основні елементи та безпосередньо ініціює конкретну діяльність індивіда, підтримуючи її під час здійснення. Зміст спонукання визначається змістом потреби, що є джерелом активності людини, а його характер повністю залежить від характеру мотиву, що орієнтує. Мотив є центральною ланкою мотивації поведінки й бере участь у ній доти, доки не наблизиться настільки, наскільки дозволять умови ситуації, або цільовий стан не перестане загрозливо віддалятися, або умови, що змінилися, не зроблять інший мотив більш вагомим, як наслідок, останній актуалізується і стане домінуючим [15]. Мотивація пояснює

цілеспрямованість поведінки, що особливо помітна, коли та сама людина намагається досягти тієї самої мети в різний спосіб. Якщо ж при цьому особа натрапляє на перешкоду, то обирає інший шлях. Таким чином, суть мотивації полягає у виборі між різними можливостями. Прийняття рішення про вчинення акту поведінки виконує прогностичну та спонукальну функції, що мають вирішальний вплив на обрану модель поведінки. Об'єктивні соціальні умови формування особистості, до яких належать спосіб життя і мікросередовище (соціальні групи), є основоположним чинником у структуруванні рис характеру, світогляду, навичок та іншого досвіду, які, зрештою, визначають структуру особистості та її зміст. Конкретна обстановка включає специфіку взаємодії особистості й соціального середовища та особливості суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності [15, с. 111]. Звичайно, доцільно зазначити, що механізм перверсивної поведінки насильника є стійким комплексом взаємозалежних елементів суб'єктивних та об'єктивних чинників. Однак, коли йдеться про останні, роль неповнолітньої жертви полягає лише в учиненні дій, які спрощують реалізацію правопорушником кримінально протиправного умислу.

Висновки. Отже, на сьогодні віктимологічна наука не має ефективного комплексу заходів та засобів протидії кримінально небезпечній сексуальній поведінці. До того ж кримінологія також не може запропонувати дієву стратегію боротьби з такими кримінальними правопорушеннями. Насправді ж учені вже давно зробили єдиний правильний висновок, що жодне кримінально протиправне діяння не можливе без активної участі та сприяння обох сторін – правопорушника та потерпілого. Перверсивна кримінально протиправна поведінка дещо відрізняється від аналогічних за окремими ознаками: 1) обмеження кола потерпілих відповідно до сексуальних переваг насильника; 2) визначений перелік способів учинення суспільно небезпечного діяння; 3) наявність лише прямого умислу на вчинення правопорушення. Неповнолітня жертва в механізмі перверсивної кримінально протиправної поведінки відтворює суб'єктивну сторону насильника, відіграючи ключову роль у формуванні мотивації, а також певним чином сприяє її реалізації шляхом створення умов, які допомагають правопорушнику реалізувати свій умисел.

Список використаних джерел

1. Джужа О., Василевич В., Кирилук А. Щодо механізму злочинної поведінки. *Право України*. 2005. № 6. С. 66–70.
2. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка проти особи : монографія. Львів : ЛьВДУВС, 2009. 360 с.
3. Дерягин Г. Б. Криминальная сексология : курс лекций для юридических факультетов. М., 2008. 552 с.
4. Антонян Ю. М., Ткаченко А. А. Сексуальные преступления. Чикатило и другие. М. : Фирма «Амальтея», 1993. 320 с.
5. Александров Ю. В. Половые преступления: преступники и потерпевшие : учеб.-практ. пособие. К. : КВШ МВД СССР, 1975. 91 с.
6. Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 12.00.08. К., 2004. 21 с.
7. Тичина Д. М. Біологічні та психологічні детермінанти сексуальності. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 2. С. 129–134.
8. Амбівалентність. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Амбівалентність> (дата звернення: 21.04.2021).
9. Кочемировская Е. А. Психологические особенности понимания и переживания насилия младшими подростками и юношами (психосемантический подход) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харьков, 2001. 248 с.
10. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області від 22.03.2013 : архівна справа № 149/567/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30162807> (дата звернення: 21.04.2021).

11. Ухвала Василівського районного суду Запорізької області від 22.03.2013 : архівна справа № 2/802/656/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24985098> (дата звернення: 21.04.2021).
12. Рішення Тиврівського районного суду Вінницької області від 20.02.2012 : архівна справа № 2/223/511/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21734313> (дата звернення: 21.04.2021).
13. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Х. : ФОП Макаренко, 2014. 360 с.
14. Психологи: Домашнє насильство і війна однаково впливають на мозок людини. URL: <http://ua.korrespondent.net/tech/science/1291195/print> (дата звернення: 21.04.2021).
15. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3 (14). С. 110–119.

References

1. Dzhuzha, O., Vasylevych, V., Kyrlyuk, A. (2005). Shchodo mekhanizmu zlochnoi povedinky [Regarding a mechanism for criminal behavior]. *Pravo Ukrainy*. № 6. S. 66–70 [in Ukrainian].
2. Humin, O. M. (2009). Kryminalna nasylnytska povedinka proty osoby : monohrafiia [Criminal violent behavior against a person : monograph]. Lviv : LvDUVS, 360 s. [in Ukrainian].
3. Deryagin, G. B. (2008). Kriminal'naya seksologiya: kurs lekcij dlya yuridicheskikh fakul'tetov [Criminal Sexology: course of lectures for law faculties]. M. 552 s. [in Russian].
4. Antonyan, YU. M., Tkachenko, A. A. (1993). Seksual'nye prestupleniya. CHikatio i drugie [Sexual crimes. Chicatio and others]. M. : Firma «Amal'teya», 320 s. [in Russian].
5. Aleksandrov, YU. V. (1975). Polovye prestupleniya: prestupniki i poterpevschie : ucheb.-prakt. posobie [Sexual crimes: criminals and victims: educational and practical allowance]. K. : KVSH MVD SSSR. 91 s. [in Russian].
6. Kosenko, S. S. (2004). Viktymologichna profilaktyka statevykh zlochniv shchodo nepovnoletnikh : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 12.00.08 [Victimologic prevention of sex crimes for minors : the dissertation of the candidate of pedagogical sciences: 12.00.08]. K. 21 s. [in Ukrainian].
7. Tychyna, D. M. (2018). Biologichni ta psykholohichni determinanty seksualnosti [Biological and psychological determinants of sexuality]. *Pravovyi chasopys Donbasu*. № 2. S. 129–134 [in Ukrainian].
8. Ambivalentnist [Ambivalence]. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Амбівалентність> (data zvernennia: 21.04.2021) [in Ukrainian].
9. Kochemirovskaya, E. A. (2001). Psihologicheskie osobennosti ponimaniya i perezhivaniya nasiliya mladshimi podrostkami i yunoshami (psihosemanticheskij podhod) : dis. kand. psihol. nauk : 19.00.01 [Psychological features of understanding and experiences of violence with junior teenagers and young men (psychosemantic approach) : dis. ... cand. psychologist. sciences : 19.00.01]. Har'kov. 248 s. [in Russian].
10. Ukhvala Khmilnytskoho miskraionnoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 22.03.2013 : arkhivna sprava № 149/567/13-ts [The ruling of the Khmilnitsky City Court of Vinnytsia region from 22.03.2013 : Archival case № 149/567/13ts]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30162807> (data zvernennia: 21.04.2021) [in Ukrainian].
11. Ukhvala Vasylivskoho raionnoho sudu Zaporizkoi oblasti vid 22.03.2013 : arkhivna sprava № 2/802/656/2012 [The decree of the Vasiliv district court of Zaporozhye region from 03.22.2013 : Archival case № 2/802/656/2012]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24985098> [in Ukrainian].
12. Rishennia Tyvrivskoho raionnoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 20.02.2012 : arkhivna sprava № 2/223/511/2012 [The decision of the Tyvrivsky District Court of Vinnytsia region from

02.2012 : Archival case № 2/223/511/2012]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21734313> (data zvernennia: 21.04.2021) [in Ukrainian].

13. Blaha, A. B. (2014). *Nasylstvo v simi (kryminolohichniy analiz i zapobihannia) : monohrafiia* [Family violence (criminological analysis and prevention) : monograph]. Kh. : FOP Makarenko. 360 s. [in Ukrainian].

14. Psykholohy: Domashnie nasylstvo i viina odnakovo vplyvaiut na mozok liudyny [Psychologists: domestic violence and war equally affect the brain of a person]. URL: <http://ua.korrespondent.net/tech/science/1291195/print> (data zvernennia: 21.04.2021) [in Ukrainian].

15. Bandurka, O. M., Lytvynov, O. M. (2016). *Mekhanizm zlochynnoi povedinky* [A mechanism of criminal behavior]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 3 (14). S. 110–119 [in Ukrainian].

Titochka Tetiana,

PhD in Law

(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5924-614X>

THE ROLE OF A JUVENILE VICTIM IN THE MECHANISM OF PERSONAL CRIMINAL ILLEGAL BEHAVIOR

In the article the author considers the role of a minor victim in the mechanism of perverse criminal illegal behavior. It is pointed out that perverse behavior a priori indicates, first of all, the loss of a person's moral values and distortion of adequate worldview, which occurs due to certain mental / psychological disorders. Perversion does not always become the root cause of criminally illegal behavior and is essentially an inadequate, perverted notion of sexual intercourse. However, certain types of sexual deviations require a person to commit illegal acts that will allow him to obtain sexual arousal and its logical ending. In this context, we are talking about pedophilia (including incest), necrophilia, forced sexual intercourse (rape, sexual violence, etc.). That is why the primary role of the victim in the mechanism of perverse illegal behavior is quite banal – formal compliance with the needs of the offender on physiological grounds (sex, age, appearance, etc.). Emphasis is placed on the fact that in order to commit unlawful intent to commit violent incest against a minor, it is necessary to: 1) a person suffering from a certain kind of sexual deviations (perversion), and also does not have a finally formed system of values and is not endowed with moral qualities capable of warning deviant behavior; 2) a juvenile who, due to his physiological, psychological or behavioral characteristics, meets the needs of the offender; 3) an environment that promotes and facilitates the commission of sexual violence. The author argues that the criminally illegal behavior of a person who commits a sexual criminal offense against a minor is most often motivated by a physiological and mental need to satisfy sexual desire. Most of these illegal acts are committed in a state of intoxication, which facilitates the perpetrator's process of realizing his unnatural desire, ultimately forming the emergence of direct intent. If we are talking about a priori mentally ill person, then this intention is formed and repeated in him (multi-act). The victim is the center of motivation, shaping and determining its implementation. Thus, the juvenile victim is integrated into the subjective component of the abuser's behavior.

Key words: incest; victim; juvenile; perversions; criminal offense; mechanism of criminally illegal behavior; sexual violence.

Надіслано до редколегії 13.05.2021
Рекомендовано до публікації 17.05.2021